

Vytauto Kubiliaus XX amžiaus literatūros recepcija:

ginčas dėl literatūros, istorijos ir kritiko

Anotacija: Straipsnyje nagrinėjama polemika, kilusi išleidus Vytauto Kubiliaus knygą *XX amžiaus literatūra* (1995). Aptariamos pagrindinės ginčo temos, formos ir siužetas, dalyvių požiūriai bei profesinė, institucinė ir generacinė priklausomybė, nuomonių argumentai ir retorika. Atsiliepimų gausa liudijo Kubiliui pripažintą svarbą ir įtakingumą, tačiau kartu išryškino egzistavusias prieštaras dėl literatūros sampratos (meninis darinys, visuomeninis reiškiny, estetinės/socialinės/politinės funkcijos), jos raidos (vientisas ar daugiašakis procesas), mokslo darbams keliamų lūkesčių (vienareikšmiškai „objektyvus“ ar subjektyviai autorinis, sovietinis vs vakarietiškas; pirmenybė estetikai ar atida socialumui). Ginčas atskleidė ypatingą jautrumą sovietmečio lietuvių literatūros interpretacijoms ir problemišką posovietinio kritiko vietą. Straipsnyje polemika pratęsiama svarstant, kaip Kubiliaus literatūros istorija galėtų būti skaitoma praėjus dešimtmečiui, kaip šiandienų tyrimų linkmės leistų kitaip vertinti anuomet diskutuotą jo dėmesį istoriniams kontekstams ir ideologiniams aspektams.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, literatūros istorija, *XX amžiaus literatūra*, polemika.

Taigi nieko baisaus neatsitiko.

Vytautas Kubilius pateikė savo

XX a. lietuvių literatūros viziją¹.

Vytautas Kubilius, 1995 m. išleidęs knygą *XX amžiaus literatūra*², įžiebė neeilinio masto polemiką. Literatūrologinis veikalas per keletą mėnesių sulaukė daugiau kaip dvidešimties recenzijų, buvo dažnai minimas straipsniuose ar

1 Donata Mitaitė, „Skandalinga naujausioji *Literatūros istorija*“, *Lietuvos rytas*, 1996 02 23.

2 Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma littera, 2005 (antras leidimas 2006).

pokalbiuose apie konkrečius autorius, kultūrinį gyvenimą, literatūros istorijos modeliavimą, viešai nuomones išsakė tiek kolegos literatūros tyrinėtojai, tiek „objektai“ – rašytojai. Kaip taikliai anuomet pastebėjo Sigitas Parulskis, „suirinkus visus tekstus, vienokiu ar kitokiu kampu susijusius su Vytauto Kubiliaus *XX amžiaus literatūra*, turbūt jau susidarytų nemenka brošiūra, savotiškai papildanti minėtąją knygą“³.

Praėjus dešimtmečiui smalsu į tą ankstyvąją recepciją atsigręžti ir pasiaiškinti, iš kur radosi tiek energijos diskusijai, dėl ko ginčydamsi to meto literatūros bendruomenė bei platesnė visuomenė užvirė reakcijomis ir emocinga retorika. Grįžti aktualu ir todėl, kad polemika, literatūros sociologijos požiūriu, labai sutelktai reprezentuoja tai, kas vyksta konkreta laiko tarpio literatūros lauke: kokie čia konkuruoja kūrybos supratimai, kokios egzistuoja literatūros istorijos ir kanono versijos, kaip lauko veikėjai bando kontroliuoti diskursą apie literatūrą ir praeitį, kaip varžosi, norėdami viešumoje įtvirtinti savus meno suvokimo bei pripažinimo kriterijus, teisę kurti savą sinchroninį bei diachroninį literatūros vaizdą.

10-ojo dešimtmečio viduryje kilusios polemikos tekstus būtų įdomu nagrinėti įvairiais aspektais, pavyzdžiui, kokia tuomet buvo susiklosčiusi literatūrinių diskusijų kultūra (jai skirta nemaža karčių pastabų: „mesti ‚suodžių‘ ar purvo saują į tą, kuris tau neįtiko, – tai mūsų šiandienėje kritikoje nepaprasto šaunumo išraiška“⁴); kokios strategijos naudotos paneigti kito nuomonę ir įtikinti savąja; kaip manipuluota argumentais *ad hominem*. Intriguotų patyrinėti literatūros istorijos žanro įvaizdį: antai polemikos dalyviai sutarė, kad tai yra rizikingas, „monumentalaus“ užmojo darbas, bemaž neįveikiamas vienam žmogui, Sizifo vargas, kuriam reikia „pašėlusios“ drąsos ir ryžto (ar ne todėl tekstai pilni žodžių, susijusių su kova, pergalemis, atradimais – Kubilius keliskart pavadintas tauriu riteriu, karžygiu, literatūros Kolumbu; apskritai polemikoje netrūko karybos semantikos, pavyzdžiui, vieno komentaro antraštė „Literatai ir piratai“⁵). Tačiau šio straipsnio tikslas – išryškinti centrinės ginčo temas, formas ir siužetą, labiausiai gilinantis į susikirtusius skirtingus literatūros supratimus, literatūros istorijos žanro įsivaizdavimus ir XX a. antrosios pusės lietuvių literatūros traktuotę.

3 Sigitas Parulskis, „Storos istorijos perlai ir pelenai“, *Lietuvos rytas*, 1996 03 08.

4 Donata Mitaitė, *op. cit.*

5 Anielius Markevičius, „Literatai ir piratai“, *Literatūra ir menas*, 1996 03 30.

Polemikos dalyviai ir geografija

Svarstymų apie *XX amžiaus literatūros* mastą rodo gausus dalyvių skaičius ir plati raiškos geografija. Skirtingo pobūdžio ir auditorijos spaudoje nuomos reiškė skirtingų profesijų, literatūrologinio intereso ir pasirengimo bei institucijų žmonės – jau vien tai turėjo sąlygoti recepcijos margumą ir prieštarumą.

Stambią polemizuotojų grupę sudarė profesionalūs literatūrologai, priklausantys skirtingoms kartoms (nuo vyriausių, itin stiprias, autoritetingas pozicijas literatūros lauke turinčių, iki tuomet pačių jauniausių) ir atstovaujantys visoms pagrindinėms literatūros tyrimų institucijoms (Vilniaus universitetui, Vilniaus pedagoginiam universitetui, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui): Vanda Zaborskaitė, Leonardas Sauka, Albertas Zalatorius, Viktorija Daujotytė, Algis Kalėda, Elena Baliutytė, Donata Mitaitė, Giedrius Viliūnas, Audinga Peluritytė.

Į literatūrologinį leidinį nebūdingai aktyviai reagojo rašytojai, taip pat įvairių kartų ir estetinių laikysenų (Romualdas Lankauskas, Jonas Juškaitis, Sigitas Geda, Judita Vaičiūnaitė, Juozas Aputis, Sigitas Parulskis, Anielius Markevičius ir kiti). Į aptarimą įsitraukė ir platesnė auditorija: vadinamosios mėgėjų kultūros žmonės (pavyzdžiui, kritikas Aleksandras Šidlauskas), mokytojai, politiniai kaliniai ir kiti.

Neįprastą literatūros istorijos aktualumą tuometinei visuomenei iškalbingai liudija plati ir įvairialypė polemikos viešoji tribūna: mokslo ir analitiniai kultūros leidiniai (*Darbai ir dienos*, *Kultūros barai*), kultūrinė periodika (*Literatūra ir menas*, *Šiaurės Atėnai*, *Metai*, *Dienovidis*, *Dialogas*), plačios auditorijos šalies dienraščiai (*Lietuvos rytas*, *Lietuvos aidas*), specialios tematikos (istorinės, politinės) spauda (*Voruta*, *Opozicija*). Vertinimai taip pat skelbti regioninėje spaudoje (pavyzdžiui, *Biržiečių žodyje* ar *Jonavos balse*). Anot polemikos dalyvės Aldonos Kruševičiūtės, knyga buvo „aptarinėjama net ir atokiausių provincijų „literatūros salonuose““⁶.

Tad 10-ojo dešimtmečio viduryje, praėjus penkeriems nepriklausomybės metams, atrodė stebėtina svarbu kalbėtis, vertinti, pritarti ar nesutikti su vieno tyrinėtojo pateiktu XX a. lietuvių literatūros vaizdu. Dauguma rašiusių patvirtino tokio veikalo reikalingumą („ilgai laukta knyga“⁷, „Reikmė turėti naujoviškai [...] aprašytą mūsų literatūros istoriją subrendo tiesiog žūt būtinai“⁸). Kartu atsi-

6 Aldona Kruševičiūtė, „Trumpa kaip laikraščio dalia?“, *Dialogas*, 1996 04 26.

7 Giedrius Viliūnas, „Tarp kritikos ir mokslo“, *Kultūros barai*, 1996, Nr. 4, p. 72.

8 Algis Kalėda, „Kritiko ir istoriko akiplėčiui“, in: *Darbai ir dienos*, 1996, Nr. 3 (12), p. 246.

liepimų gausa ir įkarštis rodo, kokia didelė įtaka buvo pripažįstama (nebūtinai pasakant) paties Kubiliaus autoritetui ir jo knygai – juk neskubama nagrinėti ir ypač nuginčyti to, kuris neatrodo paveikus, turintis pakankamai galios formuoti skaitytojų nuomonę. Tiek neutraliau recenzavę, tiek aršokai kritikavę ar atvirai gynę diskutantai tekstuose kartojo panašią schemą: pripažino Kubiliaus literatūrologinį svorį (argumentai apie jo kompetencijos kilmę ir pagrindą apėmė prigimtinį pašaukimą („apsigimęs kritikas“⁹), darbštumą, moralinį atsparumą ir kt.), tačiau kvestionavo *XX amžiaus literatūrą*.

Prasidėjusi recenzijomis (jos buvo vyraujanti viešos diskusijos forma), vėliau polemika pasipildė trumpesnėmis replikomis ar bendresniais, į Kubiliaus knygą tik atsiremiančiais, pokalbiais¹⁰. Ilgainiui diskusija iš individualaus lygmens perėjo į institucinį: kadangi nemažai Kubiliaus kritikų veikalą glaudžiai siejo su autoriaus darbovieta – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutu – ir jai priskyrė dalį atsakomybės, tuometinis Instituto direktorius Leonardas Sauka ėmėsi viešu laišku aiškinti istorijos atsiradimo aplinkybes ir *XX amžiaus literatūros* vertinimą. Šiame tekste kultūros institucijos gramatiškai pakeltos į savarankiškų subjektų rangą: „Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas yra nuoširdžiai dėkingas *Literatūros ir meno* savitraščiui, *Metų* mėnraščiui už dėmesį Vytauto Kubiliaus knygai *XX amžiaus literatūra*“¹¹).

Polemikos teminiai ir probleminiai branduoliai

Chronologiškai polemika išsirutuliojo iš poros priešingų vertinimų. 1995-ųjų pabaigoje pasirodė akademiškai ramaus, nuosaikaus tono Vandos Zaborskaitės recenzija¹². Ji palankiai įvertino Kubiliaus estetinius sprendimus („absoliuti literatūrinių vertybių klausą“) ir istorijos kaip literatūrologinio žanro techniką: esą autoriui pavyko rasti deramą pusiausvyrą tarp literatūros proceso ir indivi-

9 Vanda Zaborskaitė, „Kaip rašyti literatūros istoriją“, *Lietuvos aidas*, 1995 12 22.

10 Pavyzdžiui, diskusijų stalai Pasaulio lituanistų bendrijos konferencijoje, plačiau žr. *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse: Tyrinėjimų prioritetai, metodai ir naujovės*, Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, 1997, p. 53–64, 131–143.

11 Leonardas Sauka, „Apie *XX amžiaus literatūrą* ir ją lydinčias nuomones“, *Literatūra ir menas*, 1996 02 24.

12 Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*

dualių rašytojų, pritaikyti vieningą vertinimo sistemą, „charakteringu stiliumi“ taikliai apibūdinti kūrėjus ir bendrą raidą. Vis dėlto Kubiliaus knyga pastūmėjo Zaborskaitę iškelti literatūros istorijos rašymo teorinį ir praktinį sudėtingumą (tenka aprėpti didelį laikotarpį, atskleisti vyksmo šakotumą, suderinti visumos kaitą ir atskirus portretus bei kūrybos vertinimą). Jau recenzijos pavadinimas klausė: „Kaip rašyti literatūros istoriją?“.

Netrukus publikuotas kur kas kritiškesnis Almanto Samalavičiaus atsiliepiamas „Naujoji literatūros mitologija“¹³, kurio tezės ir argumentai liudijo to meto literatūros lauke egzistuojant kitokią nei Zaborskaitės literatūrologinę pasaulėžiūrą ir metodologines simpatijas. Samalavičiaus tekste pasirodė kone visos pagrindinės būsimos polemikos linijos: kaip „galėtų/turėtų būti“ suprantama literatūra, rašoma jos istorija, modeliuojama XX amžiaus eiga ir ypač sovietmečio laikas, kaip vertintina Kubiliaus sukurta versija, iš dalies – kokiais principais dirba Kubilius kaip literatūros istorikas. Šioje recenzijoje taip pat pasigirdo dauguma leitmotyvų, kuriuos vėliau kartojo, plėtojo, grindė kiti *XX amžiaus literatūros* kritikuotojai:

- įsitikinimas (ar bent dvejonė), kad literatūros istorijai neturi (arba ne taip labai) rūpėti politiniai, socialiniai kontekstai ir ideologinės rašytojų laikysenos (anot Samalavičiaus, „Stropiai ir išsamiai apibūdinamas kūrybos kontekstas galiausiai nustelbia pačią kūrybą“¹⁴);
- Kubiliaus dėmesys minėtiems kontekstams laikytinas ankstesnių literatūros tyrimų inercija, sovietmečio marksistinės metodologijos liekana;
- *XX amžiaus istorijos* struktūros, reiškinių apimtys trūkumai ryškinami lyginant su Vakarų Europos akademinė tradicija (šitai būdingiausia Samalavičiui, plg. jo frazės: „Nežinau nė vieno rimtesnio Vakarų Europos literatūros istorijos veikalo, kuriame...“; „O, pavyzdžiui, anglų akademiniai kritikai...“¹⁵; kiti recenzentai į komparatyvistiką beveik nesileido);
- vertinant pro užsienio literatūrologijos prizmę, Kubiliaus istorijoje pagėdauta platesnės literatūros teritorijos, kad būtų įtraukta eseistika, taip pat biografinė, dokumentinė, populiarioji literatūra („detektyvinė beletristika“¹⁶, mokslinė fantastika);

13 Almantas Samalavičius, „Naujoji literatūros mitologija“, *Literatūra ir menas*, 1996 01 06.

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 *Ibid.*

- dažniausi ir ilgiausi debatai sukosi apie Kubiliaus *XX amžiaus literatūron* surinktą vardyną, rašytojų grupavimą ir apibūdinimo proporcijas – esą vieni nepagrįstai įtraukti, kiti nepamatuotai nutylėti, tretie nepakankamai pagerbti. Zaborskaitė prieštaravo XX a. pradžios vaizdui, o Samalavičiaus atsiliepimu prasidėjo gausūs priekaištai dėl antrosios amžiaus pusės. Knygos kritikai manė, jog Kubiliaus sukonstruotoje istorijoje „prigęsta ir ištirpsta reikšmingos literatūros asmenybės“, „tiek pat eilučių skiriama ir vidutinybei, prasimušusiai į literatūrą socialistinio gyvenimo būdo apologetika, ir modernizmo impulsus absorbavusiam poetui ar prozininkui“¹⁷;
- nesutampant recenzento ir *XX amžiaus literatūros* autoriaus susidarytomis rašytojų hierarchijoms, proceso periodizavimui, estetiniams kriterijams, neįžvelgiant darbe vieningos vertinimo ir klasifikavimo sistemos, prieita išvada, kad „vertės centrai V. Kubiliaus monografijoje neaiškūs, ideologizuoti, retsykiausiai – pritempti“¹⁸.

Šių aspektų ir tezių variacijos aptinkamos daugumos į polemiką įsitraukusių literatūrologų tekstuose. Panašius dalykus giliau ar paviršutiniškiau reflektavo ir rašytojų replikos ar platesni svarstymai, ypač kolektyvinis Sigito Gedos, Jono Juškaičio, Romualdo Lankausko, Juditos Vaičiūnaitės rašinys¹⁹. Tačiau įdomu, jog būtent šis rašytojų tekstas, iš esmės neįvedęs naujų problemų, tik aštriau, įsakmiau jas išreiškęs, įskėlė daugiausia kibirkščių literatūros bendruomenėje, išprovokavo susirašinėjimo periodikoje seriją, kurioje nuo Kubiliaus knygos nutolta į polemizuotojų sovietmečio patirties peripetijas, asmeninius nesutarimus ir pan.²⁰ Apskritai *XX amžiaus literatūros* recepcija rašytojų bendruomenėje buvo emocingesnė ir kategoriškesnė. Kubiliaus knyga inspiravo retą ir įdomų literatūros įvykį, kai rašytojai palyginti gausiai, organizuotai priešinasi literatūrologi-

17 *Ibid.*

18 *Ibid.*

19 Sigitas Geda, Jonas Juškaitis, Romualdas Lankauskas, Judita Vaičiūnaitė, „Asmeniška literatūros istorija“, *Literatūra ir menas*, 1996 01 20.

20 Pavyzdžiui, Juozas Laurušas, „Talentų mįslės“, *Dienovidis*, 1996 02 09; Stasys Stunguryš, „Mesianizmas ar sektantizmas?“, *Literatūra ir menas*, 1996 04 27; Jonas Petronis, „Atskira nuomonė“, *Literatūra ir menas*, 1996 03 09; Idem, „Antirepliką“, *Literatūra ir menas*, 1996 03 30; Romualdas Lankauskas, „Dienovidžių sutemos“, *Literatūra ir menas*, 1996 02 24; Judita Vaičiūnaitė, „Baltos dėmės literatūros istorijoje“, *Literatūra ir menas*, 1996 02 24.

nėms interpretacijoms, įjautrintai, dirgliai reaguoja į savęs pačių klasifikacijas ir apibūdinimus. Antai Vaičiūnaitė rašė: „Laikai, kai žmonės leidžiasi surikiuojami, nudažomi kokia nors spalva ir iš baimės tyli, – praėjo“²¹. Lankauskas, jausdamasis kompetentingas vertinti literatūrologinį darbą, pareiškė: „Literatūros ir tautosakos institutas leidžia nekvalifikuotai paruoštas ir šiuolaikinio literatūros mokslo reikalavimų neatitinkančias istorijas, nedovanotinai nutylinčias visą būrį įdomių ir savitų rašytojų [...]. Ateity kategoriškai draudžiu Literatūros ir tautosakos institutui rašyti apie mane kokiam nors leidinyje, nors mano kūrybos vertinimai būtų kuo palankiausi ir išsamiausi“²².

Atokiau nuo profesionalių literatūros kūrėjų ir tyrėjų esantys žmonės viešumoje dažniau entuziastingai, kartais patetiškai džiaugėsi Kubiliaus istorija kaip susisteminančia XX a. kūrybą, pirmąja tokia po sovietmečio, pavyzdžiui: „objektyvus, tolerantiškas, džentelmeniškas“ literatūrologas skaitytojams „pakėlė uždangą, kuria sovietiniai ideologai pusę amžiaus slapstė tikrąjį lietuvių literatūros veidą“²³, „Literatūros veikalas, kokio Lietuvoj dar nebuvo“²⁴, „Sąžininga, tikslu ir profesionalu“²⁵.

Tad po pirmųjų recenzijų randantis vis naujiems tekstams, Kubiliaus *XX amžiaus literatūros* vertinimai ilgainiui įsiūbavo aistringą polemiką. Knyga davė dingstį aiškintis, kas to meto literatūrologams ir rašytojams yra literatūra, kaip įsivaizduotina jos raida, kokius lūkesčius kultūros bendruomenė bei platesnė visuomenė sieja su mokslo darbais.

Dėl literatūros sampratos. Kubiliaus veikalo recepcija rodo, kaip stipriai XX a. 10-ojo dešimtmečio viduryje Lietuvoje konkuravo dvi literatūros traktuotės: autonomiškas meninis darinys ar (o galbūt „ir“) visuomeninis reiškiny. Vieni linko literatūra laikyti tik tam tikrus estetinius kriterijus atitinkančius kūrinus, menui priskirti tik estetines funkcijas. Kiti, tarp jų Kubilius, literatūrą matė sociumo nare, veikiamą istorijos ir pačią joje aktyviai dalyvaujančią. Du poliūs reprezentuoja tuometinis Algio Kalėdos klausimas, užduotas recenzuojant

21 Judita Vaičiūnaitė, *op. cit.*

22 Romualdas Lankauskas, *op. cit.*

23 Jonas Petronis, „Istorijos rašomos naujaip“, *Voruta*, 1995 12 23–31.

24 Kęstutis Grigaliūnas, „Literatūros veikalas, kokio Lietuvoj dar nebuvo“, *Jonavos balsas*, 1996 02 03.

25 Aleksandras Šidlauskas, „Sąžininga, tikslu ir profesionalu“, *Literatūra ir menas*, 1996 01 27.

XX amžiaus literatūra: „kaip literatūros istorikas turėtų traktuoti savo objektą: ar kaip grynai autonomišką žodžio meną, ar kaip sociumo dvasinės, kultūrinės ir socialinės raiškos būdą?“²⁶. Kalėda šią literatūrologinę dilemą, kitaip nei kiti polemizuotojai, pateikė ne kaip individualią Kubiliaus pasirinkimo problemą (taip sumažindamas tyrėjo riziką ir atsakomybę), o kaip nuo „senų laikų“ besitęsiantį ginčą, ypač atsinaujinusį XX a. pradžioje. Nors Kalėda atsargiai vertino Kubiliaus literatūros traktuotę, rado argumentų ją ir palaikyti, ir pakritikuoti, išvelgė kompromisinį variantą, tačiau akivaizdu, kad į antrąjį – socialųjį – supratimą žiūrėjo rezervuotai, ypač į Kubiliaus viltis apie literatūros grįžtamąjį socialinį poveikį. Ideologiniai rašytojų veiklos aspektai istorijoje recenzentui atrodė ne labai reikalingi, veikia paprastinantys literatūros procesą ir sovietmečio kūrinių perskaitymą. Visoje polemikoje literatūros, kaip estetinio fenomeno, samprata turėjo daugiau šalininkų, todėl nuoseklu, kad Kubiliaus knyga šiuo pagrindu pelnė tiek kritikos.

Dėl literatūros istorijos žanro. Literatūros samprata tiesiogiai lemia literatūros istorijos koncepciją, tad ir čia 1996-aisiais požiūriai skyrėsi, atskirai kalbėta apie literatūros mokslo darbų specifiką. Kubiliaus sukurtas modelis pirmiausia kėlė kolegų tyrėjų diskusijas apie jo konstravimo principus, literatūros istorijos žanro kriterijus ir „grynumą“; adresatą, svarstymus apie literatūros istorijos reikmes ir galimybes.

Vieniems literatūrologams atrodė reikalinga, svarbu literatūros istorijoje derinti bendrąsias trajektorijas su aiškiu estetiniu gradavimu („literatūros istorikui reikia to ir to“²⁷), tačiau kitiems vertinantis kritiko balsas skambėjo disonansu. Štai Giedrius Viliūnas, kurį labiausiai domino „mokslinė šio veikalo vertė“²⁸, nepritarė dvigubam Kubiliaus užmojui išdėstyti literatūros raidą ir kartu su kritiko užsidegimu vertinti tekstų kokybę. Jo manymu, mokslas „reikalauja neutralumo ir distancijos“²⁹. Kubiliaus knygą Viliūnas lokalizavo tarp kritikos ir mokslo, pridurdamas, kad „Tiek informacijos pobūdžiu, tiek stilium *XX amžiaus literatūra* artimesnė pirmajam tipui“³⁰, nesiimanti gvildenti jokių moksl-

26 Algis Kalėda, *op. cit.* p. 248.

27 Viktorija Daujotytė, „Pamąstymai apie lietuvių literatūros istoriją“, *Dienovidis*, 1996 01 26.

28 Giedrius Viliūnas, *op. cit.*, p. 72.

29 *Ibid.*

30 *Ibid.*

nių problemų. Panašų dvilypumą diagnozavo Kalėda: „Kritiko ir istoriko aki-pločiu“³¹, tik laikydamas ne didesniu trūkumu, o Kubiliaus mąstymo ir rašymo būdu, sugebėjimu sujungti dvi sritis ir kalbėjimo stilius. Viliūnui *XX amžiaus literatūra* atrodė metodologiškai eklektiška, neatnaujinamai tęsianti „ankstesnės devyndarbės mūsų ‚literatūrologijos‘ palikimą“³² (kabutės turbūt rodytų išskirtinį recenzento kritiškumą tam palikimui?), laikytina ne tiek istorija, kiek vertin-gu „taiklių formuluočių, kūrybiškų įžvalgų sąvadu“³³. Taigi Kubiliaus literatūros istorijos rašymas vertintas kaip pasenęs, reikalingas atnaujinimo, o palankiau nusiteikusių recenzentų – tiesiog kaip „tradicinis“³⁴.

Svarbi disputo apie literatūros istorijos žanrą gija, tiesa, menkai plėtota, buvo klausimas, kaip tiksliau suvokti ir išdėstyti literatūros procesą: ar kaip vien-tisą (kokį Kubilius norėjo matyti savo *XX amžiaus literatūroje*: „Šiame veikale bandoma XX a. lietuvių literatūrą suvokti kaip vieningą procesą“³⁵), ar kaip dau-giašakį, supintą iš paralelių ieškojimų, alternatyvių laikysenų (pavyzdžiui, vien-tisos istorijos koncepcija nepasikliovusi Daujotytė rašė: „Literatūra yra vieninga tik tiek, kiek ji yra literatūra, menas. [...] Lietuvių literatūros meninės raidos tendencijos yra sutrūkinėjusios [...] Vargu ar pasiteisins nuostata visą XX amžių suvokti kaip vientisą“³⁶).

Dėl sovietmečio interpretacijų. Vytauto Kubiliaus knyga apima viso XX amžiaus lietuvių literatūrą, tačiau recepcijos centre atsidūrė tik antroji laikotarpio pusė (kaip išsitarė Zaborskaitė, „Knygą pradėjau skaityti nuo vidurio“³⁷). Pirmosios pusės kanonui paprastai buvo daugmaž pritariama arba jis iš viso nutylimas kaip nereikalaujantis pataisų. Tačiau Kubiliaus pateikta sovietmečio literatūros raidos versija, t.y. apie daugumos pačių polemikos dalyvių išgyventą neseną praeitį, kėlė daug kaitrių ginčų.

Literatūrologai kūrybos atkarpų padalijime bei rašytojų paskirstyme pasi-gedo aiškumo ir stipresnės motyvacijos. Anot Viliūno, „ties 1940 metų riba

31 Algis Kalėda, *op. cit.*

32 Giedrius Viliūnas, *op. cit.*, p. 76.

33 *Ibid.*, p. 76.

34 Donata Mitaitė, *op. cit.*

35 Vytautas Kubilius, *op. cit.*, p. 10.

36 Viktorija Daujotytė, *op. cit.*

37 Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*

veikalo autorius staiga rezignuoja ir tolesnę literatūros tipologiją iš pradžių paveda politikos vingiams, o paskui redukuoja iki aptarimo pagal rūšis³⁸. Daujotytė kvietė problemiščiau matyti „tarybinės“ literatūros ribas ir sluoksnius („turėtų būti didelis masyvas su skirtingomis linijomis, gal ir spalvomis“³⁹), naujai permąstyti naudojamas sąvokas, ypač socrealizmo turinį („Ar tarybinė literatūra apima laikotarpį? Ar ji tapatintina su socrealizmu?“⁴⁰). Rašytojai rinkosi stipresnės konotacijos žodžius ir tvirtino, kad Kubiliaus skirstymas „viską tik sujaukia, o ne paaiškina“⁴¹, logika stokoja „teisingumo“, iškreipia istoriją (pasak Gedos, čia „Didesnis dėmesys ne išliekančioms meninėms vertybėms, o socializmo personoms“⁴²). Neproblemindami sovietmečio konformizmo, ideologijos skvarbumo, jie siūlė vienaprasmiškai dalinti anuometinę literatūrą į dvi dalis – oficiozinę ir su ja nesutapusią: „pavergtoje Lietuvoje egzistavo dvi literatūros, o Rašytojų sąjungoje – dvi sąjungos“⁴³. Kai kuriose replikose vyravo mintis iš kultūros proceso į literatūros istoriją represyviai atrinkti tik tai, kas „vertinga“, nekvestionuojant savo vertinimų sąlygiškumą, Kubiliui priekaištaujant, kad „Kai kurie autoriai [...] pristatomi visai be reikalo, nes prosovietinės ideologizuotos jų knygos jau dabar nuėjusios į praeitį“⁴⁴.

Polemika nepasiūlė itin dalykiškų alternatyvų tirti, modeliuoti sovietmečio literatūrą, tačiau bendroji debatų atmosfera akivaizdžiai paliudijo ypatingą 10-ojo dešimtmečio vidurio jautrumą šiai temai, emocinio santykio persvarą prieš analitinį, vidines prieštaras pačių polemizuotojų lūkesčiuose. Pavyzdžiui, XX amžiaus literatūros kritikai norėjo, kad kūryba būtų vertinama ir istorija dėliojama vien pagal estetinius kriterijus, tačiau greta priekaištavo Kubiliui dėl nepakankamo ar, jų požiūriu, klaidingo politinio perversinimo (iš polemikos žodyno: „per menkai demaskuoja“, miglotai „atsijoja“, neišryškina antikonformistinės literatūros ir „dvasinės, kūrybinės rezistencijos“ – taip elgtis kritikui esą nesąžininga ir amoralu). Parulskiui atrodė, kad vertinant Kubiliaus knygą bei kalbant apie literatūrą apskritai, „tikslingiausia“ gilintis į estetines

38 Giedrius Viliūnas, *op. cit.*, p. 74.

39 Viktorija Daujotytė, *op. cit.*

40 *Ibid.*

41 „Darbštumas ir skubėjimo kaina: Keturios nuomonės apie Vytauto Kubiliaus XX amžiaus literatūrą“, *Metai*, 1996, Nr. 1, p. 79.

42 *Ibid.*, p. 81.

43 Sigitas Geda, Jonas Juškaitis, Romualdas Lankauskas, Judita Vaičiūnaitė, *op. cit.*

44 Anielius Markevičius, *op. cit.*

problemas, o ideologiniai veiksniai yra „tarsi ir šalutiniai“⁴⁵. Kita vertus, šis recenzentas pasigedo dar išsamesnio sovietmečio aprašymo, taip netiesiogiai pripažindamas, jog nagrinėjant to meto literatūrą neįmanoma apsieiti be sociopolitinės aplinkos, o Kubiliaus pasirinktas kontekstinis literatūros raidos pateikimas pasiteisina.

Dėl literatūros istorikų „objektyvumo“. Debatai dėl literatūros istorijos žanro ir Kubiliaus pateiktos sovietmečio versijos užaštrino literatūros mokslo „objektyvumo“ temą. Kai kurie polemizuotojai, ypač rašytojai, neabejojo, kad literatūros istorijos darbai (ir literatūros tyrimai, kritika) turėtų būti „objektyvi“, pateikti vienintelę „tikrąją“ istorinę tiesą, duoti vienareikšmes ir galutines klasifikacijas bei kūrybos perskaitymus. Pagal šią sampratą literatūros tyrėjas yra visažinis ekspertas, legitimuojantis „gerus“ rašytojus ir kūrinių „išliekamąją vertę“ (plg. Zalatoriaus nuostatą: „Kodėl negalima eiti, sakysime, tik per meninių vertybių viršukalnes, nes jos liks istorijoje, o visą smulkmę atiduoti enciklopedijoms ir žinyrams?“⁴⁶, „istorikas – ne kritikas, bet istorikas dar labiau turi atsijoti vertybes, nes jam padeda laikas“⁴⁷). Net ir nesutikant su konkrečiais kritiko verdiktais, pripažįstama jo socialinė galia, svarus poveikis literatūros edukacijai (ar ne todėl rašytojams atrodė svarbu „įspėti iš jo [Kubiliaus *XX amžiaus literatūros* – LJ] besimokysiančius literatūros: nebūkite per daug patiklūs!“⁴⁸). Nuoseklu, kad tie, kurie laukė objektyvumo, nepripažino istorikų asmeninio skonio ir simpatijų įtakos sprendimams („Juk literatūros istorija nėra savo skonio demonstravimas arba tuo labiau primetimas kitiems“⁴⁹), nesimėgavo Kubiliaus metaforomis (esą puošnus poetiškas stilius nederą žanrui).

Tačiau polemikoje matyti ryški tendencija kontrargumentuoti tokioms pažiūroms ir stengtis kultūrinėje visuomenėje įdiegti *autorinės* literatūros istorijos idėją, t.y. įtvirtinti literatūrologo ar kito kultūros dalyvio teisę individualiai interpretuoti literatūros procesą. Daugėjo pasakymų, kad autorinė istorija įmanoma ir kad ji nėra tokia pavojinga nusistovėjusiai literatūros gyvenimo tvarkai, kaip kai kurie nuogastauja. Štai į polemiką įsijungusios Donatos Mitaitės pirmasis

45 Sigitas Parulskis, *op. cit.*

46 „Darbštumas ir skubėjimo kaina“, p. 83.

47 *Ibid.*

48 Sigitas Geda, Jonas Juškaitis, Romualdas Lankauskas, Judita Vaičiūnaitė, *op. cit.*

49 *Ibid.*

teiginys, pateiktas kaip aksioma: „Kubilius parašė pirmą autorinę XX amžiaus lietuvių literatūros istoriją“⁵⁰. Ji taip pat pabrėžė, kad darbas „nepretenduoja būti vienintelis ir neužkerta kelio kitiems, kuriuose galbūt literatūros raida bus aprašyta kitokiu rakursu“⁵¹. Diskusijai įsibėgėjant tokių teiginių tik dažnėjo: Kubilius pateikė „savo“ XX a. vaizdą ir tai „yra jo teisė“⁵²; Kubilius „nepabūgo parodyti, kokia yra jo XX a. lietuvių literatūros mozaika [...] Kitas literatūros tyrėjas [...] sudėstyty savaip“⁵³.

Simptomiška, kad šį požiūrį deklaruojančiuose tekstuose žodį *istorija* keitė daugiau laisvės ir subjektyvumo leidžianti sąvoka *interpretacija*. Pavyzdžiui, Kalėda siūlė „į šį veikalą žiūrėti kaip į vieną iš galimų XX a. literatūros interpretacijų“⁵⁴, o Leonardas Sauka visą ginčą dėl *XX amžiaus literatūros* įvardijo kaip skirtingų interpretacijų konfliktą⁵⁵. Audingos Peluritytės recenzija praktiškai pademonstravo, kaip galima kito literatūrologo sukurtą istorijos viziją perskaityti kaip savitą ir įdomią, nesiekiant su autoriaus koncepcija nei susitapatinti, nei ją paneigti (*XX amžiaus literatūros* logikoje išvelgė romantizmo kodą⁵⁶).

Šis poslinkis atrodo vienas svarbiausių dalykų polemikoje dėl Kubiliaus *XX amžiaus istorijos*, sutapęs su 10-ojo dešimtmečio viduryje vykusiais mąstymo apie kultūrą pokyčiais, galbūt ir pats juos paskatinęs. Tais pačiais 1996 m. Pasaulio lituanistų bendrijos organizuotoje diskusijoje Alfredas Bumblauskas teigė: „Istorikas privalo suprasti, kad kiekvienas turi savo perspektyvą, kad istorijos gali būti skirtingos“⁵⁷. Darius Kuolys antrino: „ar mūsų humanitariniuose moksluose yra įvykęs episteminis lūžis, ar literatūros, istorijos tyrinėtojas suvokia, kad jis pats priklauso istorijai ir viską gali interpretuoti. Jo kuriamas tekstas yra interpretacija, o ne objektyvus vertybių nusakymas“⁵⁸. To meto literatūros laukas artėjo prie suvokimo, kad „Istorikas kuria tekstą, norėdamas papasakoti

50 Donata Mitaitė, *op. cit.*

51 *Ibid.*

52 Elena Baliutytė, „Kas pažadėta – ištesėta“, *Šiaurės Atėnai*, 1996 02 03.

53 Aldona Kruševičiūtė, *op. cit.*

54 Algis Kalėda, *op. cit.*, p. 247.

55 Leonardas Sauka, *op. cit.*

56 Audinga Peluritytė, „Literatūros karžygis prieš istorijos minotaurą“, *Literatūra ir menas*, 1996 01 20.

57 *Lituanistika XXI amžiaus išvakarėse*, p. 135.

58 *Ibid.*, p. 57.

dabarčiai apie praeitį, o pasakodamas suvokia savo autorystę⁵⁹. Pokytį gali iškalbingai paliudyti sąvokos *asmeniška* funkcionavimas. Štai 1996 m. atsiliepimą apie Kubiliaus knygą rašytojai pavadino „Asmeniška literatūros istorija“, kur „asmeniška“ turėjo vien neigiamą reikšmę; 2006-aisiais toks įvardijimas yra nebe priekaištas, o veikia originalumo, savito mąstymo pripažinimas⁶⁰.

Replika po dešimtmečio

Po pirmosios recepcijos bangos praėjus dešimtčiai metų kai kurie Kubiliaus *XX amžiaus literatūros* ypatumai, anuomet sukėlę daug ginčų ar atrode nepriimtini, galbūt leistųsi perskaitomi kitaip. Knygos išleidimo metais Lietuvoje labiau pasitikėta į tekstą orientuotomis studijomis, kontekstų medžiaga ir jos nagrinėjimas vertinti skeptiškai. Tačiau žvelgiant iš nūdienos literatūros tyrimų perspektyvos, kurioje teoriškai įteisintas ir praktiškai įtvirtintas dėmesys istorijai, atidi socio, politikos, ekonomikos analizė ir pan., Kubiliaus domėjimasis ideologija ir plačiais kontekstais neatrodytų „šalutinis“ ar visiškai prasilenkiantis su literatūros istoriko ketinimais, juoba sietinas vien su sovietiniu marksizmu.

Socialumo gylis ir plotis Kubiliaus darbuose būtų atskiros studijos objektas⁶¹, tačiau jo literatūros samprata, įsižiūrėjimo į kontekstus būdai, socialiniams veiksniams suteikiamas svoris galėtų būti apmąstyti, tarkime, ir literatūros sociologijos tradicijoje. Metaforiškai sakant, galbūt kaip „intuityvioji“ jos forma, kai kryptingai nesiremiamas teorinėmis idėjomis, tačiau panašiai suvokiamas menas, kaip aktualūs atsirenkami tie patys analizės objektai ir aspektai. Nors yra tvirtai nusistovėjęs Kubiliaus kaip psichologinės ar psichologinės hermeneutinės krypties interpretatoriaus įvaizdis⁶², akivaizdu, kad socio plotmė taip

59 *Ibid.*, p. 143.

60 Audinga Peluritytė, „Asmeninės teorijos metmenys“ [recenzija Viktorijos Daujotytės knygai *Mažoji lyrikos teorija*], *Metai*, 2006, Nr. 10, p. 94–102; Viktorija Daujotytė, „Asmeninė literatūros istorija: Mokytojos Bronės Katinienės šviesiam atminimui“, *Metai*, 2006, Nr. 11, p. 154–159.

61 Įdomių įžvalgų esama Elenos Baliutytės knygoje *Laiko įkaitė ir partnerė: Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

62 Taip Kubilių pristato, pavyzdžiui, Kęstutis Nastopka, „Literatūros samprata XX a. lietuvių kritikoje“, in: *XX amžiaus lietuvių literatūra*, redaktorius Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1994, p. 422; Elena Baliutytė, „Kubilius Vytautas“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 253.

pat buvo neatskiriamas jo literatūros sampratos dėmuo: „Literatūra išdžiūtų ligi dugno, atsižadėjusi iliuzijų pagerinti pasaulį, atsakomybės už savo laiką, rūpesčio dėl atskiros žmogaus ir visos tautos likimo“⁶³. Viena vertus, mokslininkas tikėjo, kad literatūros srityje egzistuoja tam tikros nuo istorijos nepriklausančios universalijos (pavyzdžiui, „tikroji“ meninė vertė, glūdinti pačiame kūrinyje), kita vertus, nagrinėdamas konkretaus laikotarpio literatūrą, jos socialiniam būviui skyrė reikšmingą vaidmenį. Nepriklausomybės metais dėmesys socialumui tik sustiprėjo: istoriniuose tyrimuose, metinėse literatūros apžvalgose, publicistikoje Kubiliui rūpėjo nagrinėti kultūros politiką, menininkų elgseną, knygų leidybos ir prekybos industriją, skaitybą, literatūros formų ir turinio sąsajas su valstybės sankloda (totalitarine, demokratine), ekonomine sistema (socialistine, kapitalistine, privataus verslo).

Literatūros istorija, Kubiliaus įsitikinimu, „fiksuoja literatūrinio gyvenimo visumą, kurią sudaro ne tik tekstai, bet ir skaitytojų reakcijos, tam tikras psichologinio ir estetinio laukimo horizontas, į kurį orientuojasi kūrėjas“⁶⁴. Prie tekstų jo darbuose šliejasi rašytojų sambūriai, kritika, švietimo sistema, auditorijos lūkesčiai, ekonominės aplinkybės ir t.t. O tekstų ypatybės (žanrų sistemą, vyraujančias temas, poetiką) Kubilius glaudžiai siejo su krašto politine, socialine istorija. Štai tik vienas pavyzdys iš 2003 m. publikuoto straipsnio „Tautinė literatūra ir tautinė valstybė“⁶⁵, kurį galima perskaityti kaip savotišką sociokritiką: „Savo kilme ir prigimtimi menas nepriklauso nuo valstybės institucijų. Tačiau [...] Literatūra ugdo ir vienija tautą, kuri yra svarbiausias valstybės subjektas, o nelaisvės metais žadina jos atmintį ir laisvės troškimus. Tautos istorinio likimo pokyčiai lemtingi literatūros vidiniams pokyčiams“⁶⁶.

63 *Interviu su rašytojais*, sudarė Stasys Lipskis, Vilnius: Vaga, 1980, p. 294.

64 Vytautas Kubilius, *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1997, p. 174.

65 Idem, „Tautinė literatūra ir tautinė valstybė“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, Nr. 35, p. 7–18.

66 *Ibid.*, p. 7.

Užsklanda

Dėl *XX amžiaus literatūros* kilusi polemika buvo ginčas dėl literatūros supratimo, istorijos (kaip žanro bei sovietmečio atkarpos), dėl kritiko (konkrečiai Kubiliaus ir apskritai tyrėjo, kuris bando inventorizuoti šimtmečio palikimą ir interpretuoti totalitarinio laiko kultūrą). Nors tuometiniame literatūros lauke garsiausiai formuluota literatūros kaip estetinio darinio samprata, diskutuojant apie literatūros istoriją estetiški ir literatūriniai argumentai buvo papildomi etiniais ir ideologiniais. Aptariant įvairius veikalo aspektus, poleminės įtampos styga jungė estetikos ir politikos polių (todėl neatrodo visiškai atsitiktinumas, kad 1996 m. apibūdinant polemiką išniro politinio turinio palyginimas: „Knygą smerkiančiųjų ir besipiktinančiųjų choras toks didelis, tarsi V. Kubilius būtų parašęs ką nors panašaus į *Trumpą VKP (b) istorijos kursą*“⁶⁷). Tikėtina, jog ši polemika reikšmingai prisidėjo prie pastangų XX a. pabaigos Lietuvos literatūros lauke pateisinti ir įteisinti autorinę, individualią literatūros istoriją.

Paties Kubiliaus atsakas į jo *XX amžiaus literatūros* recepciją ryškesnis ne viešame, bet privačiame diskurse. Vienumoje į kritiką reagavo jautriai ir skaudžiai: „Metimas lauk – atstumiamas kaip toks [...]. Tai ženklas – nešdintis lauk“⁶⁸, „Išmuša kaip pasiutusį šunį“⁶⁹. Kritiką išgyveno kaip jaunesnių kartų spaudimą trauktis bei rašytojų bendruomenės esą iš sovietmečio paveldėtą polinkį susireikšminti ir norą diktuoti savas istorijos versijas. Kartu sau rašė: „pavartau tą *Istoriją* ir negaliu suvokti, kas ten blogai“⁷⁰.

67 Donata Mitaitė, *op. cit.*

68 Vytauto Kubiliaus dienoraštis, 1996 01 06. Už galimybę pasinaudoti dienoraščio rankraščiu dėkoju Jūratei Sprindytei.

69 *Ibid.*, 1996 02 03.

70 *Ibid.*, 1996 05 29.

Reception of the 20th Century Literature: Polemic over Literature, History and the Critic

Summary

The paper examines a polemic that rose after the publishing of Vytautas Kubilius' book *20th Century Literature* in 1995: the main topics, forms, and development; the positions and professional, institutional, and generation dependence of its participants, their arguments and rhetoric. The number and fervour of reviews was evidence of the importance and influence attached to Kubilius' work, but at the same time it highlighted different approaches to literature (an artistic composition or a social phenomenon performing aesthetic, social and political functions), its historic process (homogeneous or multiplex), expectations of literary studies (uncompromisingly objective or subjective, Soviet *vs* Western, with priorities given to aesthetics or attention to social functions). The polemic displayed a particular sensitivity to various interpretations of Lithuanian literature of the Soviet period and the problematic place of the post-Soviet critic. The paper also considers the way the history of literature written by Kubilius could be read and interpreted after a decade of its publication, especially the possibility of a different estimation of his attention to historical contexts and ideological aspects in the perspective of contemporary literary studies.

Key words: Vytautas Kubilius, literary history, 20th century literature, polemic.
